

طبیعت و حیوانات در محیط شهری

مقدمه

علاقه انسان به طبیعت امری سرشتی است و جدایی او از بستر زندگی طبیعی خود دشواریهایی را از نظر رفتار فردی و اجتماعی بوجود می آورد. جمعیت رو به افزایش انسان در محیطهای شهری و قطع ارتباط با طبیعت به تدریج دگرگونیهایی را در خصوصیات انسانی بوجود می آورد که نوعی بازگشت به طبیعت و استفاده از مواهب خداوندی آن را ایجاب می کند.

گسترش فضای سبز در شهرها و مناطق پیرامونی آن برای ایجاد چشم اندازهای مناسب، بهبود کیفیت هوا، کاهش آلودگی صدا، جلوگیری از گسترش بی رویه و آثار مفید دیگری که دارد یکی از نخستین اقداماتی است که برای طبیعی تر کردن محیط زندگی انسان به انجام می رسد.

این فعالیت ها بویژه در بستر بیابانی و خشک کشور ایران از اهمیت بسیار زیادی برخوردار است.

گیاهان بخش مهمی از اجزاء طبیعت به شمار می روند. اما، همه آن نیستند. حیوانات از اجزاء مهم دیگر طبیعت به شمار می روند که انسان ضمن برخورداری از یک تاریخ طولانی در ارتباط با آنها، چه به عنوان حیوانات اهلی و چه حیوانات آزاد و در دامن طبیعت، همیشه به آنان علاقمند بوده و همواره درصدد کشف راز و رمز توانایی های زندگی آنها بوده است. روشن شدن جایگاه حیوانات در ادبیات، موسیقی، معماری و انواع هنرهای دستی (فرش بافی، منبت کاری و...) ایران زمین شایسته پژوهش هایی جداگانه است. اهمیت حیوانات از نظر مطالعات ژنتیکی، فیزیولوژیکی، رفتار شناسی، بوم شناسی، ایمنی شناسی، ارزیابی آثار داروها و مواد سمی و دهها زمینه علمی دیگر نیز قلمرو گسترده ای است که در اینجا مجال گفتگو درباره آنها نیست. آنچه گفتگو درباره آن به مباحث این نشست ها مربوط است این است که آیا می توان رابطه ای بین انسان شهرنشین و حیوانات ایجاد کرد؟ آیا اصولاً ضرورتی به ایجاد این رابطه وجود دارد؟ چگونه می توان این رابطه را برقرار کرد و چه فوایدی از دایر شدن این رابطه

عاید یکایک افراد وکل جامعه خواهد شد؟ اینها شماری از پرسش هایی هستند که مقاله قصد پاسخ بدانها را دارد.

ضرورت ایجاد رابطه با بخش مهمی از اجزاء طبیعت که حیوانات باشند مسلم است. حیوانات دارای رفتارند و ما از "رفتارشناسی حیوانات" سخن می گوئیم. در صورتی که رفتار شناسی گیاهان بی معنی است زیرا گیاهان فاقد رفتارند (گرچه برخی از فیزیولوژیست های گیاهی ممکن است شماری از پاسخ های گیاهان به محرک ها را رفتار تلقی کنند). بدون تردید رفتار شناسی یکی از شیرین ترین مباحث علوم زیستی است. علاقه شدید مردم به تماشای فیلم های تلویزیونی درباره زندگی حیوانات عمدتاً بر پایه کنجکاوی انسان نسبت به رفتار حیوانات است. ایجاد رابطه با حیوانات زمینه را برای مطالعات رفتار شناسی (خواندن کتاب)، رفتن به باغ وحش ها و موزه های تاریخ طبیعی، عکاسی، گردش در طبیعت و زمینه های متعدد دیگر ایجاد می کند که این خود ضمن پرکردن اوقات فراغت جوانان می تواند به رونق اقتصادی جامعه کمک کند، شاید علاقه شماری از مردم به ماهی های زینتی و تولید آنها از سوی کارگاههای مختلف مثال خوبی در این زمینه باشد.

چگونه می توان بین انسان و حیوانات رابطه برقرار کرد؟

طبیعتاً ایجاد پارک های حیوانات و باغ وحش ها، تشکیل موزه های تاریخ طبیعی، جلب حیوانات به ویژه پرندگان به پارک های شهری، احداث اکواریوم، دایر کردن سیرک ها، تشویق و ترغیب مردم به عکاسی از طبیعت و بویژه حیوانات از طریق مسابقه و انتخاب بهترین عکس ها و اسلایدها و فعالیت های دیگر در این زمینه قابل بررسی اند.

در این مقاله نخست دیدگاه انسان نسبت به حیوانات وحشی مورد بحث قرار خواهد گرفت. پس از آن به اهمیت باغ وحش ها از نظر ایجاد رابطه بین انسان و حیوانات پرداخته خواهد شد. در این زمینه تعداد باغ وحش های جهان و تعداد بازدید کنندگان آنها بطور گذرا مورد بحث قرار خواهد گرفت و در پایان به زمینه های دیگر فعالیت هایی که می تواند برای ایجاد رابطه با حیوانات در محیط های شهری مورد توجه قرار گیرد. به گونه ای گذرا اشاره خواهد شد.

الف - دیدگاه انسان نسبت به حیوانات

استفان کلرت و دانشجویانش در طی سالهای ۱۹۷۵ تا ۱۹۹۱ در دانشگاه ییل (yale) دیدگاه و تلقی مردم نسبت به حیوانات وحشی را مورد بررسی قرار دادند. برطبق یافته های ایشان، دیدگاههای مردم را می توان به ۱۱ گروه متفاوت تقسیم بندی کرد. بعدها پژوهشگران دانشگاه ایالتی کلرادو یک گروه دیگر رانیز به طبقه بندی کلرت و همکارانش اضافه کردند. این دیدگاهها به طور خلاصه به شرح زیر می باشند:

(۱) حیوانات وحشی برای عده ای از مردم مظهر طبیعت بکر و دست نخورده هستند، (۲) گروهی از مردم حیوانات وحشی را جزئی از سازمان طبیعت می دانند که کارکرد آن بدون حیوانات ممکن نبوده و در واقع از بین رفتن حیوانات توان طبیعت را به هم خواهد زد، (۳) شماری از مردم حیوانات وحشی را از دیدگاه رابطه ای که انسان با آنها دارد مورد توجه قرار داده و نگران رفتار نامناسب انسان با حیوانات هستند، (۴) برخی حیوانات را به خوب و بد تقسیم بندی می کنند. مثلاً آهو، گوزن و میش و بره خوب و حیواناتی چون گرگ بد می باشند، (۵) جمعی از حیوانات وحشی را از نظر علمی دارای ارزش می دانند. و بر این باورند که با مطالعه و پژوهش درباره حیوانات می توان به دانش های نو دست یافت، (۶) زیبا شناسی حیوانات مورد توجه و تاکید عده ای است، (۷) گروهی نیز درباره حیوانات دیدگاه مصرفی یا خدماتی دارند و آنها را برای تغذیه انسان، تامین پوست، انجام کار، شرکت در مسابقه (مثلاً اسب دوانی) مناسب می دانند، (۸) برخی طالب چیره جویی و سلطه انسان بر حیوانات وحشی هستند و معتقدند انسان باید بر طبیعت و حیوانات وحشی چیره گردد و آنها را مقهور خود سازد، (۹) عده ای نسبت به حیوانات وحشی دیدگاهی منفی دارند، از حیوانات می ترسند و یا از آنها متنفرند (بویژه از مار) و یا حیوانات را منشاء خسارت می دانند، (۱۰) برخی نیز بی تفاوتند و هیچ علاقه ای به حیات وحش ندارند، (۱۱) گروهی نیز یک تلقی آفرینش از حیوانات دارند و آنها را مخلوقات خداوند می شناسند. بالاخره، (۱۲) برخی از مردم بر این نکته تاکید دارند که حیوانات وحشی صرف نظر از ارزشهای مثبت و منفی که انسان برای آنان قائل است " ارزش وجودی" خود را دارا

هستند. این عده معتقدند بیشتر ارزشهایی که در بالا یاد شد بر محوریت انسان استوار است. این انسان است که بر پایه سود و زیان و لذتی که از حیوانات می برد آنها را خوب، بد و زشت و زیبا تقسیم بندی می کند. مورد اخیر برپایه مطالعات پژوهشگران دانشگاه ایالتی کلرادو به مجموعه استفان کلرت اضافه شده است.

همانگونه که دیده می شود بیشتر مردم نسبت به حیوانات بی تفاوت نیستند. و در واقع می توان نوعی علاقه سرشتی و ذاتی نسبت به حیوانات را در مردم پیدا کرد. متأسفانه در کشور ما پژوهش قابل ذکری درباره درک و تلقی مردم شهرنشین و روستایی درباره حیوانات وحشی به عمل نیامده است، با انجام پژوهش در این زمینه می توان به تاثیر شهرنشینی بر درک و تلقی مردم از حیوانات پی برد و در راستای ایجاد رابطه بهتر و نزدیکتر بین انسان و حیوانات در محیطهای شهری اقدام کرد. ب

□ □

□ □

□ □

□ □

□ □

□ □

□ □

□ □

□ □

□ □

□ □

□ □

□ □

□ □

□ □ □ □ □ □

محيط شهری

به تدریج دگرگونی‌هایی را در خصوصیات انسانی بوجود می‌آورد که نوعی بازگشت به طبیعت و استفاده از مواهب خداوندی آن را ایجاب می‌کند.

گسترش فضای سبز در شهرها و مناطق پیرامونی آن برای ایجاد چشم‌اندازهای مناسب، بهبود کیفیت هوا، کاهش آلودگی صدا، جلوگیری از گسترش بی‌رویه و آثار مفید دیگری که دارد یکی از نخستین اقداماتی است که برای طبیعی‌تر کردن محیط زندگی انسان به انجام می‌رسد.

این فعالیت‌ها بویژه در بستر بیابانی و خشک کشور ایران از اهمیت بسیار زیادی برخوردار است.

گیاهان بخش مهمی از اجزاء طبیعت به شمار می‌روند. اما، همه آن‌ها نیستند. حیوانات از اجزاء مهم دیگر طبیعت به شمار می‌روند که انسان ضمن برخورداری از یک تاریخ

طولانی در ارتباط با آنها، چه به عنوان حیوانات اهلی و چه حیوانات آزاد و در دامن

های زندگی آنها بوده است . روشن شدن جایگاه حیوانات در ادبیات ، موسیقی ، معماری و انواع هنرهای دستی (فرش بافی ، منبت کاری و ...) ایران زمین شایسته پژوهش هایی جداگانه است. اهمیت حیوانات از نظر مطالعات ژنتیکی، فیزیولوژیکی،

رفتار شناسی، بوم شناسی، ایمنی شناسی، ارزیابی آثار داروها و مواد سمی و دهها

لمرو گسترده ای است که در اینجا مجال گفتگو درباره آنها نیست. آنچه گفتگو درباره آن به مباحث این نشست ها مربوط است این است که آیا می توان رابطه ای بین انسان شهرنشین و حیوانات ایجاد کرد؟ آیا اصولاً ضرورتی به ایجاد این رابطه وجود است که مدیران جوامع شهری باید زمینه های لازم برای ارتباط هر چه بیشتر مردم با حیوانات را بوجود آورند. ایجاد باغ وحش ها، اکواریوم ها، باغ های گیاه شناسی، پارک های طبیعت، موزه های تاریخ طبیعی، دایر کردن سیرک ها، جلب پرندگان به پارکهای شهری، تهیه فیلم های تلویزیونی و سینمایی درباره زندگی حیوانات از جمله فعالیت هایی است که می توان در این زمینه ایجاد کرد.

ب) اهمیت باغ وحش ها از نظر ایجاد رابطه بین انسان و حیوانات

نگهداری مجموعه ای از حیوانات زنده از دیرباز متداول بوده است. امپراطوران چینی، فرمانروایان آزتک و فراعنه مصر از نمونه های اولیه قابل ذکر در این زمینه می باشند. سنت جمع آوری و نگهداری مجموعه ای از حیوانات توسط اشراف تا قرن ۱۸ در مناطق مختلف جهان متداول بوده است.

از اواخر قرون هجده و اوایل قرن نوزده با تشکیل باغ وحش ها در وین (۱۷۷۲)، پاریس (۱۷۹۳) و لندن (۱۸۲۶) به تدریج نمونه های اولیه از آنچه امروز به نام باغ وحش می شناسیم بنا نهاده شدند. باغ وحش های اولیه براساس علاقه انسان و بویژه کنجکاوی او نسبت به حیوانات بیگانه پا گرفتند. در آغاز این مکانها برای عموم مردم قابل دسترس نبود، به بیان دیگر همه مردم نمی توانستند از آنها دیدن کنند. وقتی این محلها به روی عموم مردم باز شدند مورد استقبال فراوان قرار گرفتند و با گسترش وسایل حمل و نقل عمومی و افزایش اوقات فراغت مردم تعداد آنها به سرعت رو به افزایش گذارد. طبیعی است که آنچه امروز به نام باغ وحش می شناسیم با نمونه های اولیه خود بسیار متفاوت است. این موسسات از قفس هایی که حیوانات در آنها نگهداری می کردند به مراکزی تبدیل شده اند که در ارتباط نزدیک با فعالیتهای مربوط به حفاظت گونه ها و طبیعت هستند. در واقع آنها را می توان مکانهایی دانست که به توصیف روابط انسان و طبیعت پرداخته و ضرورت حفظ تنوع گونه ای را مورد تاکید

قرار می‌دهند. در باغ وحش‌های جدید، بجای آنکه حیوانات در قفس باشند این انسان است که از درون قفس به حیواناتی که در محیطی بسیار شبیه به محیط‌های طبیعی خود زندگی می‌کنند. می‌توان احساس قرار داشتن در یک محیط بیابانی یا جنگل استوایی را در شخص ایجاد کرد. چنین احساسی برای انسان شهرنشین که شاید هرگز فرصت سفر به جنگلهای استوایی یا طبیعت آفریقا را نداشته باد تجربه ای فراموش نشدنی و ارزنده است. در چنین فضایی است که دانش آموزان و دانشجویان را میتوان به بهترین شکل آموزش داد و آنها را به طبیعت علاقمند ساخت.

ج - تعداد باغ وحش‌های جهان

به دشواری می‌توان تعداد باغ وحش‌های موجود در جهان را تعیین کرد. زیرا، ارائه تعریفی از باغ وحش که بتواند همه انواع و اندازه‌های باغ وحش‌ها را در برگیرد دشوار است. با این وجود، آمار موجود نشان می‌دهد که بیش از ۱۰۰۰۰ باغ وحش در جهان وجود دارد. از این میان، ۱۲۰۰ باغ وحش عضو فدراسیون‌های ملی، منطقه‌ای و یا بین‌المللی باغ وحش‌ها هستند. سهم آسیا، اروپا، آمریکای شمالی، آمریکای جنوبی، استرالیا و آفریقا از این تعداد به ترتیب ۳۰، ۱۲۵، ۱۷۵، ۵۴۵، ۳۰۰ و ۲۵ باغ وحش است. متأسفانه سهم کشورهای توسعه نیافته از تعداد باغ وحش‌های جهان، با وجود آنکه از تراکم جمعیت بیشتر و غنای فراوانتر برخوردارند، کمتر از کشورهای غنی‌تر اروپا، آمریکای شمالی، ژاپن و استرالیا است. اما تعداد باغ وحش در کشورهای چین، هندوستان، آسیای جنوب شرقی، آمریکای مرکزی و جنوبی کم نیست.

د - تعداد بازدیدکنندگان باغ وحش‌ها

برآورد تعداد بازدیدکنندگان سالانه باغ وحش‌ها دشوار است. برطبق برآوردهای بدست آمده توسط فدراسیون ملی و منطقه‌ای باغ وحش‌ها، سالانه بیش از ۶۱۹ میلیون نفر از باغ وحش‌های موجود سراسر جهان دیدن می‌کنند. سهم آسیا از این تعداد ۳۰۸ میلیون نفر است (چین ۱۴۰، ژاپن ۸۸ و بقیه آسیا ۸۰ میلیون نفر). اروپا با احتساب بخش اروپایی اتحاد جماهیر شوروی سابق ۱۲۵، آمریکای شمالی ۱۰۶، آمریکای لاتین ۶۱

(مکزیک و برزیل به ترتیب با ۲۰ و ۱۱ میلیون نفر و بقیه این قاره با ۳۰ میلیون نفر) و آفریقا و استرالیا - نیوزلند به ترتیب با ۱۵ و ۶ میلیون نفر در مراتب بعدی قرار دارند. همانگونه که آمار تعداد بازدیدکنندگان باغ وحش ها نشان می دهد. در آمریکای شمالی سالانه تقریباً نیمی از کل جمعیت از این مکان ها دیدار می کنند. اروپا و ژاپن نیز از ارقام مشابهی برخوردارند. برآوردهایی از تعداد بازدیدکنندگان باغ وحش ها در مناطق شهری کشورهای مختلف بدست آمده است که به مختصری از نتایج بدست آمده در جدول زیر اشاره می گردد. ارقام داخل پرانتز تعداد باغ وحش های هر شهر را نشان می دهد.

تعداد بازدیدکنندگان (میلیون نفر)	جمعیت منطقه (میلیون نفر)	
۷/۳	۷/۸	شیکاگو
۱/۳	۲/۷	بوستون
۱۰/۰	۵/۰	پکن
۱/۰	۰/۸	آمستردام
۵/۰	۵/۰	برلین
۲/۰	۷/۰	جاکارتا
۹/۵	۱۰/۰	توکیو
۱/۱	۲/۰	ملبورن
۱/۰	۱۱/۰	سائو پالو

با توجه به شمار عظمی بازدید کنندگان باغ وحش ها در سراسر جهان فرصتی که برای آشنا ساختن مردم و آموزش آنها درباره حیوانات و نیازهای آنها وجود دارد فراهم می گردد بسیار مغتنم است.

سخن درباره اینکه از فرصت بدست آمده و در باغ وحش ها چگونه می توان بهره گرفت و چه آموزشها و اطلاعاتی را بطورضمنی در اختیار مردم قرارداد بسیار دشوار است علاوه بر آنچه گفته شد، اهمیت باغ وحش ها در تکثیر گونه های نادر و رو به انقراض را نباید فراموش کرد. مثلاً گوزن زرد ایرانی و اسب پروالسکی از نمونه های مهم و بارزی هستند که در باغ وحش ها تکثیر یافته اند.

با توجه به آنکه بطور مختصر درباره باغ وحش ها ارائه شد می توان نتیجه گیری کرد وجود چنین مراکزی برای محیط های شهری، بسیار لازم و ضروری هستند. این محیطها به شرط اینکه بخوبی طراحی و نگهداری گردند می توانند به محلهایی برای جلب مردم و گذراندن اوقات فراغت آنها تبدیل گردند. ضمن اینکه از فرصت بدست آمده می توان استفاده کرد و در زمانی که مردم وقت خود را در باغ وحش سپری می کنند آنها را در زمینه های مختلف مربوط به زندگی حیوانات و یا محلهای طبیعی زندگی آنها آموزش داد. حتی اگر محوطه های نگهداری حیوانات طبیعی و مناسب باشند دانشجویان رشته های مختلف می توانند به پژوهش درباره رفتار و زندگی گونه های جانوری بپردازند. شمار رساله هایی که در مراکز دانشگاهی کشورهای پیشرفته درباره حیوانات باغ وحش ها نوشته و ارائه شده اند خودگویای اهمیت باغ وحش ها از نظر مطالعات علمی هستند.

هـ دیگر زمینه های فعالیت

دایر کردن موزه های تاریخ طبیعی، سیرک ها، پارکهای طبیعت و جلب پرندگان به پارکهای شهری، از زمینه های دیگر فعالیت در محیط های شهری هستند که می توانند به ارتقاء کیفیت زندگی انسان شهرنشین کمک کرده و از نظر گذراندن اوقات فراغت و آموزش مهم باشند.

جای آن نیست که درباره هر یک از این موارد به تفصیل سخن بگوییم و یا اهمیت احداث چنین مراکز یا انجام چنین فعالیتهایی را در شهرهای بزرگ و کوچک خودمان یادآور شویم. همچنین فرصت آن نیست که جایگاه چنین مراکز یا فعالیتهایی را در کشورهای دیگر جهان مورد بررسی و ارزیابی قرار دهیم تا بتوانیم ضرورت پرداختن به چنین فعالیت هایی را در کشور خودمان توجیه کنیم . فقط اشاره به این نکته کافی است که حیوانات برای انسان ارزشهای مختلف و متنوعی را دارا هستند که برخی از این ارزشها را می توان در محیط های شهری بهره جست.

همانگونه که گفته شد همه این ارزشها با یک معیار واحد (مثلاً پول) قابل سنجش نیستند. درک و بهره گیری از زیباییهای حیوانات و بویژه پرندگان، اهمیت حیوانات از دیدگاههای علمی، فلسفی و آموزشی شاید به سادگی برای بسیاری قابل درک نباشند. تنها در سایه آموزش و بویژه آموزش در دوران اولیه رشد و نمو انسان (دوران دبستان و حتی پیش از آن) می توان زمینه های لازم برای درک و توجه به این ارزشها را در انسان پایه ریزی کرد. علاقمندی انسان به طبیعت و حیوانات وحشی شرط اساس موفقیت در برنامه های حفظ محیط زیست طبیعی و گوناگونی زیستی است.